

DZIAŁ I. STAROŻYTNOŚĆ

CZĘŚĆ I. MONARCHIE DESPOTYCZNE

ROZDZIAŁ 1. RYS HISTORYCZNY

W Egipcie wystąpiła tendencja do centralizacji i integracji państwek. Wywołały ją przede wszystkim warunki naturalne, a zwłaszcza konieczność stworzenia jednolitego systemu irygacyjnego wzdłuż Nilu. Najpierw doszło do zjednoczenia **Górnego Egiptu**, następnie **Dolnego Egiptu**. Ostateczne ich scalenie było dziełem faraona **Menesa** (ok. 3100 r. p.n.e.), założyciela I dynastii. Licząca się odtąd historia starożytnego Egiptu objęła prawie 3000 lat, sięgając aż do 332 r. p.n.e. W tym czasie Egiptem rządziło 30 dynastii. W pierwszym tysiącleciu p.n.e., w tzw. **epoce późnej**, doszło do ostatecznego upadku państwa, które od 525 r. p.n.e. stało się **provincją perską**, pozostając nią aż do podbojów **Aleksandra Wielkiego** (332 r. p.n.e.).

W połowie czwartego tysiąclecia p.n.e. w południowej **Mezopotamii** osiedlili się **Sumerowie**, tworząc miasta-państwa (Ur, Uruk, Lagasz). Na gruzach potęgi politycznej Sumerów **Sargon z Akadu** stworzył pierwsze wielkie państwo semickie, istniejące ok. 2300–2100 r. p.n.e., które przekształciło się w **państwo sumeryjsko-akadyjskie**, trwające do ok. 1800 r. p.n.e. Jego zmierzch zapoczątkowało powstanie **państwa starobabilońskiego** na południu Mezopotamii (**Hammurabi**, 1792–1750 p.n.e.) oraz **staroasyryjskiego** (**Szamsi Adad**, 1748–1716 p.n.e.) na północy. Pierwsze upadło po półtora wieku, drugie stworzyło wielkie imperium, obejmujące w różnych okresach cały Bliski Wschód, a nawet Egipt. Upadek Asyrii nastąpił u schyłku VII w. p.n.e. Jej miejsce na okres wieku zajęło **państwo nowobabilońskie**, któremu kres położył w 539 r. **Cyrus**, twórca **uniwersalnego imperium perskiego**.

Obszar Palestyny stał się łupem plemion semickich, które założyły tutaj wiele państw. Największe znaczenie spośród nich uzyskało państwo izraelskie, gdzie scentralizowana monarchia powstała ok. 1030 r. (**Saul**).

ROZDZIAŁ 2. USTRÓJ SPOŁECZNY DESPOTII

Kapłani odgrywali najważniejszą rolę w despotiach. Była to grupa zamknięta, dziedziczna, na czele której stał arcykapłan. W Egipcie występowała grupa wyższa (ojcowie lub słudzy boży) i niższa (czyści). Posiadali władzę, rozległą wiedzę, liczne przywileje i ziemie z nadań monarszych.

Na ludność świecką składali się urzędnicy, żołnierze, kupcy, rzemieślnicy, chłopci, niewolnicy.

W Mezopotamii istniał podział na 3 grupy:

→ **awilum** – pełnoprawni obywatele (potomkowie zdobywców, członkowie rodów)

→ **muszkenum** – warstwa pośrednia (wyzwolenicy i autochtoni)

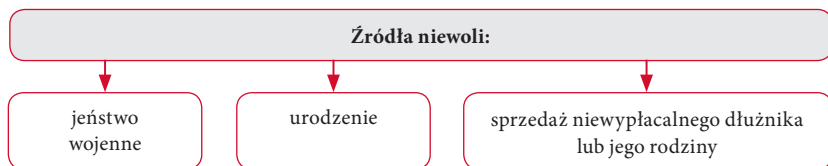
→ **wardum** – niewolnicy

Urzędnicy to druga po kapłanach najważniejsza warstwa w państwie. Sprawne funkcjonowanie państwa i gospodarki spowodowało, zwłaszcza w Egipcie, wykształcenie się tysięcy posad urzędniczych. Pierwotnie funkcję tę można było objąć dzięki zdobytemu wykształceniu, później także poprzez dobre urodzenie.

Żołnierze za zasługi dostawali ziemie i przywileje (zwłaszcza podatkowe). W Mezopotamii wojownicy uzyskiwali w dzierżenie tzw. **ilkum**. Obejmowało ono: grunt, dom, ogród, a nawet inwentarz żywy. **Ilkum** było **dziedziczne i niezbywalne. Jego posiadacz zobowiązany był wykonywać służbę wojskową osobiście**. Naruszenie tego zakazu karano śmiercią, zaś **ilkum** przekazywano najętemu zastępcy.

Kupcy i rzemieślnicy stanowili niewielki ułamek społeczeństwa. Położenie prawne tej grupy, w świetle zachowanych źródeł, nie jest jasne. W Egipcie praw politycznych nie posiadali, z kolei w Mezopotamii zaliczani byli do klasy pełnoprawnych.

Najliczniejszą grupą społeczną byli **chłopi**, stanowiący ponad 90% ogółu ludności. W Egipcie, gdzie dominowała własność państwowa, chłopci żyli z reguły na ziemi faraona we wspólnotach gminnych, rzadziej dzierżawiąc ziemię należącą do urzędników i świątyń. Odwrotnie było w Mezopotamii, gdzie panujący, możni i urzędnicy oddawali zazwyczaj chłopom ziemię w dzierżawę bezpośrednią. Z tego tytułu **musieli płacić świadczenia w naturze, wynoszące przeważnie połowę lub trzecią część zbiorów**.

W rezultacie dominowali niewolnicy państwowi, a prywatnych było niewiele.

Ważne

Pod względem prawnym niewolnik był rzeczą. Dopuszczano jednak posiadanie przez niego rodziny i drobnego majątku ruchomego, który po jego śmierci przypadał panu.

Wolność zazwyczaj uzyskiwało się poprzez samowykupienie, na które można było pożyczyć pieniądze. W sumie w historii Wschodu znaczenie gospodarcze niewolników nie było wielkie. Największą ich liczbę zatrudniał monarcha do wykonywania różnorodnych posług w pałacu (niewolnictwo pałacowe).

ROZDZIAŁ 3. USTRÓJ POLITYCZNY DESPOTII

MONARCHA

Egipt	Sumerowie	Państwo sumeryjsko-akadyjskie	Państwo żydowskie
faraon	pates	lugal, później król	lugal, później król

Pochodzenie władzy monarszej miało **charakter teokratyczny**. W państwie egipskim **faraon był najpierw bogiem, później synem boga**, wreszcie tylko pośrednikiem między bogami a ludem, strażnikiem „*Maat* – boskiego ładu”. W Mezopotamii władca był w trzecim tysiącleciu jeszcze **inkarnacją samego boga**, jego uosobieniem. W drugim tysiącleciu uważano go już jedynie za **wybrańca bóstw**, zastępcę boga na ziemi. Stopniowy upadek idei boskości panującego był więc wyraźny. Złożyły się na to różne czynniki: brak trwałego zjednoczenia państw (Mezopotamia), upadek państwowości, złe rządy, klęski wojenne, liczne zamachy stanu, detronizacje itp.

Ważne

Za istotę boską nie był jedynie uważany król żydowski, jakkolwiek był pomazańcem wybieranym za pośrednictwem proroków.

Władza monarchy miała **charakter despotyczny**. Panujący łączył bowiem w swym ręku całą władzę: ustawodawczą, wykonawczą, sądowniczą i wojskową. Realizację tych uprawnień traktowano, zgodnie z teokratycznym charakterem państwa, jako wykonywanie woli boga. Była ona święta. Sprzeciwienie się jej uznawano za najcięższe przestępstwo, zagrożone najsurowszymi karami oraz potępieniem w życiu pozagrobowym. Wyjątkiem było państwo izraelskie, gdzie ważną rolę odgrywało zgromadzenie, król nie posiadał też tutaj władzy ustawodawczej, a administracyjna była ograniczona.

Zastępca monarchy był drugą najważniejszą osobą w państwie – w Egipcie był to **wesyr**, w Mezopotamii **nuband**.

Do ich obowiązków należało:

zarząd dworu

kierowanie sprawami państwa (robotami publicznymi, skarbowością itp.)

sprawowanie najwyższego sądownictwa w imieniu władcy (Egipt)
oraz naczelne dowództwo wojskowe (Mezopotamia)

Ich faktyczna władza dorównywała nieraz monarszej. W Egipcie znaczną pozycję osiągnęli też **kancleż** i **naczelný skarbnik**.

Egipt terytorialnie podzielony był na **nomy**. Na ich czele stali naczelnicy zwani **nomarchami**. W swym ręku dzierżyli władzę administracyjną, sądową i skarbową oraz sprawowali zarząd gospodarczy; wynagradzani byli dobrami w naturze.

W **Mezopotamii** do stworzenia scentralizowanej administracji doszło dopiero w okresie państwa starobabilońskiego (reformy *Hammurabiego*).

Kraj dzielił się na prowincje z gubernatorami (*issaku*), wywodzącymi się z dawnych władców lokalnych. Te dzieliły się na okręgi z naczelnikami (*pahatu*). Najniższą jednostką administracyjną była gmina na czele z wójtem (*rabianu*).

Wszyscy urzędnicy mianowani byli przez króla. Sprawowali funkcje administracyjne, policyjne i sądownicze.

Państwo żydowskie podzielone było na 12 okręgów. Po śmierci *Salomona* (ok. 930 r. p.n.e.) rozpadło się ono na królestwo judzkie (2 plemiona – Jerozolima) i izraelskie (10 plemion – Samaria). Każdy okręg przez 1 miesiąc w roku miał obowiązek dostarczać do pałacu produkty konieczne dla utrzymania dworu i służby. Władza w poszczególnych okręgach należała do sędziego.

Formalnie najwyższym sędzią był monarcha, źródło wszelkiej sprawiedliwości. Faktycznie rozstrzygał tylko sprawy najważniejsze (np. zdradę) lub niektóre odwołania. Brak rozdziału między władzą sądową a administracyjną powodował przy tym, że sądownictwo sprawowali urzędnicy państwowi. W Egipcie był to wesyr na szczeblu centralnym oraz nomarchowie na poziomie terytorialnym. W Mezopotamii, w okresie istnienia cywilizacji Sumerów, sądownictwo spoczywało najpierw w rękach kapłanów,

a miejscem sądu były świątynie. W ręce świeckich urzędników wymiar sprawiedliwości przeszedł dopiero od reform *Hammurabiego*.

Ważne

Sądy były kolegialne, a ich skład tworzyli lokalni urzędnicy wyrokujący w otoczeniu asesorów (starszyzna). Najważniejsze sprawy podlegały jednak jurysdykcji królewskich sędziów zawodowych.

ROZDZIAŁ 4. USTRÓJ POLITYCZNY WIELKICH IMPERIÓW

Najstarszym wielkim imperium Wschodu było państwo asyryjskie. Po upadku Asyrii (VII w. p.n.e.) nastąpił szybki rozwój imperium perskiego. Zapoczątkował je w 559 r. p.n.e. *Cyrus II Wielki*, zaś zakończyła jego istnienie śmierć *Dariusza III* w 331 r. p.n.e.

Władcy asyryjscy uznawali się za potomków boga *Assura*, wykonawców jego woli. Racją istnienia państwa były ciągle wojny, podejmowane na rozkaz boga. W okresie nowego państwa, podbiwszy większość starożytnego Wschodu, królowie zaczęli się określać panami czterech stron świata. Już sama ta tytulatura wyraźnie wskazywała na przyjęty przez Asyrię ekspansjonizm. Król dzierżył w swym ręku wszelką władzę. Jego zastępcą był *turtan*.

System administracji Asyrii powstał pod koniec X w. p.n.e. Państwo podzielono na wielkie prowincje zarządzane przez **namiestników**. W VIII w. p.n.e. doszło do podziału prowincji na mniejsze jednostki terytorialne, zarządzane przez mianowanych przez króla urzędników. Obok obszarów państwa pozostawiono terytoria obejmujące kraje podbite, administrowane przez dotychczasowych władców, sprawujących władzę w imieniu Asyrii. Ten dwoisty system wynikał z dysponowania przez Asyrię zbyt małymi rezerwami ludzkimi i zemścił się na niej w końcu VII w. p.n.e., kiedy to bunt terroryzowanych przez wieki ludów doprowadził do naglej katastrofy państwa i jego ostatecznego upadku (608 r. p.n.e.).

Imperium Perskie stworzone zostało przez *Cyrusa II Wielkiego* na gruzach imperium asyryjskiego. Zorganizował je jednak na przełomie VI/V w. p.n.e. król *Dariusz I*. Podstawą jego polityki była łagodniejsza eksploatacja ludów podbitych, w porównaniu z systemem asyryjskim, o którym żywo pamiętano. Zapewniło to panowaniu perskiemu większą stabilizację oraz poparcie lokalnych możnych i kapłanów, z którymi dzielili się władzą, zachowując sobie pierwszeństwo.

Stolica państwa znajdowała się w **Suzie**, gdzie urzędował król otoczony gwardią „nieśmiertelnych” oraz mieściła się kancelaria monarsza i siedziby urzędów centralnych. Państwo podzielono na 20 jednostek administracyjnych, zwanych **satrapiami**. Stanowiska satrapów, dzierżących w zastępstwie króla wszelką władzę na podległym sobie terytorium, obsadzano zaufanymi urzędnikami. Podlegali oni kontroli królewskiej zarówno ze strony królewskich inspektorów, jak i przydzielonych im specjalnych sekretarzy, odpowiedzialnych wyłącznie przed władcą. Satrapowie prowadzili własną politykę, zaciągali najemników, a nawet organizowali bunty, które w poważnym stopniu przyczyniły się do upadku imperium.

Ważne

Od 330 r. p.n.e. za następców królów perskich zaczął się uważać *Aleksander Wielki*, ogłoszony wcześniej przez swe wojsko Królem Azji.

TEST DO CZĘŚCI I. MONARCHIE DESPOTYCZNE

1. Monarchą w starożytnym Egipcie był:

- a) faraon,
- b) król,
- c) pates.

2. Zastępcą monarchy w starożytnym Egipcie był:

- a) nuband,
- b) wezyr,
- c) kanclerz.

3. Starożytny Egipt terytorialnie podzielony był na:

- a) nomy,
- b) prowincje,
- c) dzielnice.

CZĘŚĆ II. PAŃSTWA-MIASTA – POLIS

ROZDZIAŁ 1. POLIS GRECKA

Najstarsza kultura egejska rozwinęła się na **Krecie**. Stworzyły ją ludy przybyłe z Azji Mniejszej na przełomie czwartego i trzeciego tysiąclecia p.n.e. Jej głównym ośrodkiem był **pałac w Knossos**. Szczytowy okres rozwoju kultury minojskiej przypadł na lata 1600–1450 p.n.e. Ostateczny upadek cywilizacji nastąpił ok. 1200 r. p.n.e.

Drugim ważnym ośrodkiem kultury egejskiej stała się **Grecja**. Około 1700 r. p.n.e. została zasiedlona przez przybyłe z Bałkanów ludy Achajów i Jonów. Głównym ośrodkiem wczesnych cywilizacji greckich stały się leżące na Peloponezie **Mykeny**.

Na przełomie XIII/XII w. p.n.e. we wschodniej części basenu Morza Śródziemnego rozpoczęła się wielka wędrówka ludów niszczących dotychczasowe cywilizacje. W jej wyniku zamieszkujące północną Grecję **plemię Dorów** zawładnęło całą Grecją, powodując upadek cywilizacji mykeńskiej (ok. 1200 r. p.n.e.). Podbita Grecja nie stwarzała jednak możliwości zorganizowania państwa scentralizowanego. Złożyły się na to rozmaite czynniki: geograficzne (teren górzysty), nieistnienie zagrożenia zewnętrznego, brak dostatecznej ilości terenów uprawnych, tradycje rodowe. Wszystko to przyczyniło się do wytworzenia w Grecji struktury opartej na funkcjonowaniu drobnych organizmów państwowych. W rezultacie zaczęły powstawać **miasta-państwa – polis**, mające charakter odrębnych tworów ustrojowych.

Polis obejmowała zarówno miasto, jak i otaczający je okręg. Od zasady tej były wyjątki, np. Sparta miała charakter wyłącznie wiejski, zaś Smyrna miejski. W sumie *polis* stanowiła społeczne skupisko arystokracji, rzemieślników, kupców, chłopów oraz miejsce produkcji i wymiany towarów, tworzące samodzielną jednostkę polityczną i gospodarczą, dążącą do samozaspokojenia się.

Polis spartańska powstała w XI p.n.e. w dolinie rzeki Euratos (Lakonia); podstawy ustroju stworzył król *Likurg* w VIII w. p.n.e. W VI p.n.e. skupiono wokół Sparty zależne od niej *polis* (rezultat podbojów) i nazwano je **symmachią spartańską** (federacją).

Polis ateńska – Ateny powstały w połowie VIII w. p.n.e., obejmując półwysep, zwany Attyką, liczący 2,5 tys. km². Ludność Aten w szczytowym okresie rozkwitu liczyła nawet do 300 tys. mieszkańców (V w. p.n.e.).

Kolonizacja grecka trwała od połowy VIII w. do końca VI w. p.n.e. Polegała na zakładaniu przez *polis* „osad z dala od domu”, czyli kolonii; prowadzona była ze względu na klęski żywiołowe, konflikty oraz kryzysy ekonomiczne i objęła prawie cały obszar nadbrzeżny Morza Śródziemnego i Czarnego.

Jedyną pełnoprawną grupą społeczną w Sparcie byli **spartiaci**. **Posiadali pełnię praw obywatelskich, byli równi co do praw i obowiązków wobec państwa.** Była to warstwa dość liczna, sięgająca kilku tysięcy. Spartiata otrzymywał od państwa ziemię i niewolników, ale nie mógł jej odsprzedać ani przekazać w testamencie. Mógł ją za to rozdzielić pomiędzy synów na łożu śmierci. **Warunkiem bycia spartiata** było urodzenie się w rodzinie spartiackiej, bycie mężczyzną, otrzymanie zgodnego z prawem wychowania (*agoge*).

Pierwotny ustrój społeczny Aten opierał się na strukturze rodowej. Rody (ok. 30) tworzyły fratrie (bractwa), których było 12. Te łączyły się w fyle (plemiona), w liczbie czterech. Niezależnie od ustroju rodowego występował podział na klasy, których wprowadzenie przypisywano królowi *Tezeuszowi* (VIII w. p.n.e.). Nie pokrywał się on z podziałem rodowym. Zgodnie z nim wolna ludność ateńska dzieliła się na 3 klasy: **szlachtę** (*eupatridai*), **chłopów** (*geomoroi*) i **rzemieślników** (*demiurgoi*).

Szlachta (<i>eupatridai</i>)	Chłopi (<i>geomoroi</i>)	Rzemieślnicy (<i>demiurgoi</i>)
▶ byli grupą nieliczną (ok. 50 rodzin) ▶ posiadali majątek ziemski ▶ byli organizacją rodową ▶ posiadali wykształcenie ▶ urodzenie wywodzili od bogów i herosów ▶ należał do nich monopol władzy i prowadzenie wojen	▶ uciskani przez szlachtę i całkowicie od niej uzależnieni ▶ masowo zadłużeni, z czasem popadali przez to w niewolę ▶ najlicniejsza z grup	▶ zaliczano do tej grupy rzemieślników, kupców, rybaków, żeglarczy i pracowników najemnych

Wykorzystując dominację ekonomiczną, szlachta narzuciła chłopom ciężkie warunki gospodarowania, doprowadzając ich do całkowitego uzależnienia. Ucisk ten spowodował masowe zadłużanie się chłopów. Kiedy wysokość długu i procentu

przekraczała wartość ziemi, wierzyciel mógł zatrzymać chłopą na ziemi, która przechodziła na jego własność, w charakterze pracownika najemnego, albo sprzedać za granicę.

W razie pozostania chłop musiał pracować na swej dawnej ziemi, oddając nowemu właścicielowi z tytułu zadłużenia 5/6 plonów. Bezwzględne stosowanie przez eupatrydów prawa o długach doprowadziło szybko do przejścia prawie całej ziemi na własność arystokracji. Konflikt między szlachtą a chłopami wyraźnie zaczął się więc zaostrzać.

Pierwszego przewrotu społecznego próbował dokonać w latach 30. VII w. p.n.e. *Kylon*. Nie znalazł jednak poparcia wśród ludu. Wydarzenie to wpłynęło na spisanie obowiązującego prawa, co miało usunąć dowolności w dotychczasowym jego stosowaniu. Dokonał tego w 621 r. p.n.e. *Drakon*. Nowa „kodyfikacja” nie wprowadziła jednak zmian w dotychczasowym ustroju społeczno-gospodarczym.

Wzrastające napięcia wewnętrzne groziły nawet wybuchem przewrotu społecznego. Zapobiegły mu **reformy Solona**, przeprowadzone w latach 594–593 p.n.e. Objęły one wiele dziedzin życia. Najważniejsza była reforma ekonomiczna. Polegała na **strąśnięciu długów** (*seisachteja*). W jej ramach anulowano wszystkie długi zaciągnięte pod zastaw gruntów, zwrócono ziemię utraconą wskutek jej niewykupienia, wykupiono na koszt państwa osoby, które popadły w niewolę i zostały sprzedane za granicę, oraz zniesiono niewolę za długi. Reformę ekonomiczną uzupełniała **reforma społeczna**. Obywateli podzielono na 4 klasy, przyjmując za kryterium wielkość posiadanego majątku i uzyskiwanego dochodu, obliczanego w zbożu, oliwie i winie. Najbogatszymi byli ci, którzy osiągnęli dochód powyżej 500 miar (I klasa), a następnie 300 (II klasa), 200 (III klasa) i poniżej 200 (IV klasa).

Klasa I mogła piastować urzędy najwyższe (archont, skarbnik), II i III urzędy niższe, klasy I–III płaciły podatek i służyły w wojsku.

Reforma Klejstenesa z 507/506 r. p.n.e. sprowadzała się do zastąpienia organizacji rodowej terytorialną i zmiany nazwisk obywateli (w celu zatarcia różnic społecznych).

Ważne

Obywatelem mogła być od reform *Klejstenesa* osoba pochodząca z legalnego małżeństwa, prawa obywatelskie nadawano po ukończeniu 18. roku życia z chwilą wpisania na listę demu, potem przez 2 lata odbywano przeszkolenie wojskowe jako efeb, zaś po jego ukończeniu otrzymywano wpis na listę obywatelską. Piastować urząd mogło się po ukończeniu 30. roku życia.

LUDNOŚĆ ZALEŻNA

SPARTA

periojkowie	heloci
▶ mieszkańcy obrzeży państwa ▶ zajmowali się handlem i rzemiosłem ▶ wolni ▶ bez praw politycznych ▶ obowiązek służby wojskowej ▶ prawo do posiadania ziemi i swobodnego nią zarządzania	▶ niewolnicy (wolność odzyskiwali tylko decyzją państwa) ▶ stanowili zdecydowaną większość ludności ▶ pochodzili z terytoriów podbitych ▶ brak praw politycznych i cywilnych ▶ byli własnością państwa ▶ dzierżawili ziemię

Krypteje – wyprawy karne, podczas których zabijano część helotów i periojków (aby uniknąć ich buntu).

ATENY

metojkowie	wyzwolenicy	niewolnicy
▶ cudzoziemcy mieszkający na stałe w Attyce lub Atenach ▶ handlowali i uprawiali rzemiosło ▶ brak praw politycznych i cywilnych ▶ brak prawa do nabywania nieruchomości ▶ mieli obowiązki podatkowe, musieli być wciągnięci na odpowiednią listę i mieć patrona spośród obywateli	▶ mieli zbliżony status do metojków ▶ ich patronem był dawny pan	▶ stanowili zdecydowaną większość ludności ▶ dzielili się na prywatnych i państwowych (wszyscy mogli zostać wyzwoleni) ▶ źródła niewoli: jeństwo, urodzenie, niewypłacalność, nabycie za granicą ▶ niewolnicy prywatni byli własnością pana, rzeczą, mogli być karani cielesnie ▶ niewolnicy państwowi mogli prowadzić gospodarstwa rolne ▶ używano ich w urzędach oraz w wyprawach wojennych

Obrazując strukturę społeczeństwa ateńskiego, można wskazać, że w połowie V w. p.n.e. liczba **pełnoprawnych obywateli** wynosiła **20 tys.**, **metojków** – **40 tys.**, zaś **niewolników** – **200 tys.**

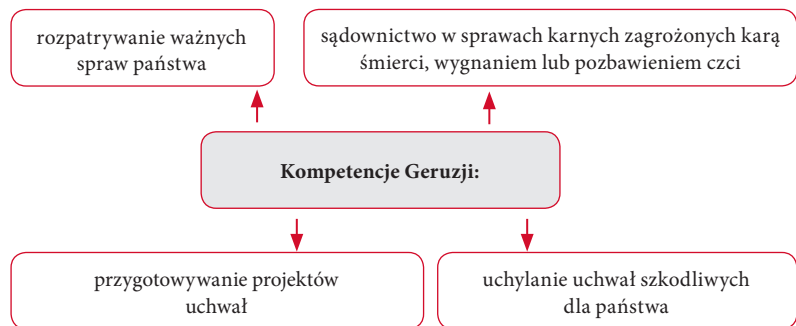
Polis arystokratyczna pojawiła się w Grecji w VIII w. p.n.e. W połowie VII w. p.n.e. w miastach dochodziło do walk wewnętrznych, które doprowadziły do ograniczenia wszechwładzy arystokracji. Miejsce *polis* arystokratycznych zajęły tyranie. Proces ten dotknął większości *polis*, z wyjątkiem tych największych. W **Sparcie** *polis* arystokratyczna utrzymała się do końca istnienia państwa, zaś w **Atenach** do reform *Solona* (VI w. p.n.e.).

Król (basileus) stał na czele państwa, a w Sparcie było ich nawet dwóch. Władza monarcharsza była kolegialna; początkowo elekcyjna, później dziedziczna. W ich rękach spoczywała władza ustawodawcza, wykonawcza, sędziowska i wojskowa, pełnili również najważniejsze funkcje kapłańskie. Podczas wojny władcy przysługiwało prawo życia i śmierci nad poddanyymi. W czasie pokoju rozpatrywanie wszystkich ważniejszych spraw państwowych podlegało jednak kontroli ze strony rady starszych (bula) i zgromadzenia ludowego (agora).

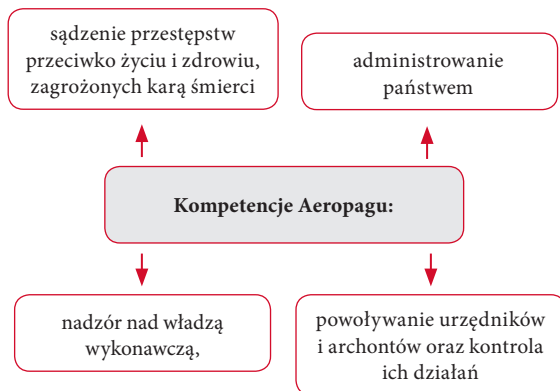
W **Sparcie** nastąpiło przejście kontroli nad królem przez eforów. Od V w. p.n.e. musiał on składać na ich ręce przysięgę, w której zobowiązywał się do przestrzegania prawa. Dwóch eforów towarzyszyło mu w wyprawach wojennych, kontrolując jego zachowanie, jednak bez prawa ingerowania w wydawanie rozkazów. Z kontroli tej składali sprawozdanie, mogąc postawić króla w stan oskarżenia. Sąd, składający się z drugiego króla, eforów i gerontów, mógł w razie negatywnej oceny skazać władcę na śmierć, wygnanie, pozbawienie tronu lub grzywnę.

W **Atenach** w połowie VII w. p.n.e. król staje się *archontem basileusem* i pełni już tylko funkcje religijne i kapłańskie. Godność ta staje się dostępna dla całej szlachty.

W **Sparcie** funkcje rady starszych pełniła **Geruzja** (2 królów, 28 gerontów), ich wybór był dożywotni i dokonywany przez zgromadzenie ludowe. Gerontem mógł zostać każdy spartiat, który ukończył 60 lat i tym samym zakończył obowiązek służby wojskowej. **Obrazom przewodniczyli najpierw królowie, a potem eforowie.**

W **Atenach** funkcję rady starszych pełnił **Aeropag** (byli **archonci** kończący urzędowanie, przewodniczący *archont basileus*).

W połowie V w. p.n.e. Aeropag stracił większość swych uprawnień.

W okresie *polis* arystokratycznej **zgromadzenie ludowe** istniało tylko w **Sparcie** jako **Apella**, tworzona przez spartiatów. Zwoływanie i przewodnictwo było najpierw zadaniem królów, potem zaś eforów. Zebranie odbywało się co miesiąc, przemawiali na nim królowie, geronci i eforowie. Kompetencje *Apelli* określał akt zwany **Wielką Retrą**, było to m.in.: przyjmowanie i odrzucanie projektów ustaw bez konieczności dyskusji nad nimi, wybór gerontów, eforów, dowódców wojskowych, wychowawców młodzieży, sądownictwo nad urzędnikami, powierzanie jednemu z królów naczelnego dowództwa.

W **Atenach** w okresie *polis* arystokratycznej zgromadzenie ludowe (**Ekklezja**) najprawdopodobniej jeszcze nie istniało.

W **Sparcie**: najważniejszymi **urzędnikami** byli eforowie. Od połowy VIII w. p.n.e. wyznaczeni ich najpierw królowie, potem *Apella*. Eforem mógł zostać pełnoprawny obywatel (spartiata), który ukończył 30 lat. Jego kadencja trwała rok. Urząd był kolegialny i tworzony przez 5 eforów, przewodniczył im pierwszy efor, a uchwały zapadały większością głosów. Do ich kompetencji należała: kontrola nad życiem i wychowaniem spartiatów, nadzór periojków i helotów, od 730 r. p.n.e. kontrola nad królem w wyprawach wojennych, karanie dowódców oddziałów wojskowych, nadzór nad ludnością zależną, polityka zagraniczna, zwoływanie i przewodniczenie *Appelli* i *Geruzji*, ograniczone sądownictwo, składanie sprawozdań po upływie kadencji. Eforowie mogli być pociągani do odpowiedzialności za popełnione nadużycia.

W **Atenach** najważniejszymi urzędnikami byli **archonci**. **Archont polemarchos** sprawował funkcje wojskowe, **archont eponymos** zajmował się sprawami wewnętrznymi, zaś tytuł **archonta basileusa** otrzymał dotychczasowy król, który miał jedynie uprawnienia kapłańskie. Początkowo wszyscy byli wybierani dożywotnio, później na okres 10 lat, zaś od 683 r. p.n.e. corocznie. Około połowy VII w. p.n.e. ustanowiono dodatkowo 6 nowych urzędników. **Tesmotheci** zajmowali się sądownictwem i ustawodawstwem. Razem z poprzednimi tworzyli kolegium 9 archontów. Przewodniczył mu **archont eponymos**.

Tyranię utworzono w większości *polis* greckich w połowie VII w. p.n.e.

Przyczyny pojawienia się tyranii:

→ samowola rządzącej arystokracji

→ gwałtowne walki wewnętrzne zainicjowane przez ubogie chłopstwo

→ konflikty tkwiące w arystokracji

→ tworzenie przez wybitne jednostki armii najemników (rekrutujących się z biedoty) do dokonywania zamachów stanu i przejmowania władzy

Wprowadzony system jedynowładztwa nazwano tyranią. Wczesna tyrania pojawiła się najpierw w Milecie (*Trazybul*), później na wyspach Morza Egejskiego, w Samos (*Polykrates*) i na obszarze Grecji właściwej, zwłaszcza w Koryncie (*Periandr*), by rozwinąć się najbardziej w miastach południowej Italii i Sycylii.

Tyrani, szukając poparcia mas, faworyzowali lud. Głównym ich wrogiem była arystokracja rodowa. Zwalczając ją, tyrani tworzyli podstawy nowych form politycznych – oligarchii i demokracji.

Ważne

Tyrania ostatecznie znikła w Grecji właściwej ok. 500 r. p.n.e.

W **Atenach** wczesna tyrania powstała nieco później i w odmiennych warunkach ustrojowych. Tutaj *polis* arystokratyczną zniosły reformy *Solona* (594/593 p.n.e.), tworząc podstawy *polis* oligarchicznej. Nie przetrwała ona długo. Po ustąpieniu *Solona* Ateny stały się miejscem ostrych walk społecznych, wszczętych przez niezadowolone z re-

form warstwy społeczne (arystokracja, chłopci). Najbardziej radykalny program głosiło stronnictwo górali (*diakria*), domagające się nowego podziału ziemi.

Skorzystał z tego *Pizystrat*, który przejąwszy władzę, przy poparciu drobnych rolników i biedoty miejskiej, dzierżył ją jako tyran przez 33 lata (560–527 p.n.e.). Ustroju wprowadzić nie zmienił, ale zręcznie przystosował go do systemu jedynowładztwa, obsadzając urzędy wygodnymi dla siebie ludźmi. Szukając zaś poparcia chłopów, przeprowadził reformę rolną, rozdając małorolnej lub bezrolnej ludności ziemię skonfiskowaną swoim przeciwnikom politycznym. Dwaj jego synowie (*Hiparch* i *Hipiasz*), w związku z narastającą opozycją i rosnącym niezadowoleniem ludu domagającego się udziału w rządach, zaczęli uciekać się do przemocy i gwałtu. Ich pozycja przez to coraz bardziej słabła, by w końcu w 510 r. upaść.

Polis **oligarchiczna** oznaczała rządy najzamożniejszych – **oligarchii**. Ustrój pojawił się na przełomie VII/VI w. p.n.e., będąc w jednych *polis* reakcją na tyranie, w innych na rządy „dobrze urodzonych”. W Atenach podstawy *polis* oligarchicznej stworzył reformy *Solona* (594/593 p.n.e.). Według tradycji *Solon* opublikował swe prawa na tablicach wystawionych na rynku, następnie odebrawszy od obywateli przysięgę, że ci nie zmienią ich w przeciągu 10 lat, wyjechał z Aten.

Wielka Rada (*bule*) była najważniejszym organem *polis*, składającym się z 400 członków, po 100 z każdej fyle. Do jej składu mogli być wybierani członkowie, którzy skończyli 30 lat i przynależeli do klas I–III. Zajmowali się rozpatrywaniem projektów ustaw. Z czasem **Wielka Rada** zaczęła przejmować niektóre uprawnienia **Aeropagu**.

W **Zgromadzeniu obywateli** (*Ekklezja*) brali udział obywatele wszystkich 4 klas majątkowych po ukończeniu 20. roku życia. Do kompetencji *Ekklezji* należało rozstrzyganie najważniejszych spraw państwowych, np. decydowanie o wojnie i pokoju, zawieranie przymierzy, wybór urzędników. Zgromadzenie nie posiadało inicjatywy ustawodawczej. Nowością było ustanowienie sądów przysięgłych (*heliaia*).

Archonci to nadal najważniejsi urzędnicy w Atenach. Ogół pełnoprawnych obywateli wybierał 40 kandydatów, z każdej fyle po 10, a następnie spośród nich losowano 9 archontów i sekretarza. Archonci mieli obowiązek we wszystkich najważniejszych sprawach zasięgać opinii rady, a ich działalność podlegała kontroli zgromadzenia.

Aeropag. Część kompetencji **Aeropagu** przeszła na radę, przyznano mu prawo do zawieszenia każdej uchwały *Ekklezji* sprzecznej z obowiązującym prawem.

Reformy *Solona* nie zadowolili ani arystokracji ziemiańskiej (*pediakoi*), ani biednych chłopów (*diakrioi*). Poparli je jedynie średni rolnicy i rzemieślnicy (*paralioi*). *Polis* oligarchiczna przetrwała więc zaledwie do 560 r. p.n.e., kiedy to zastąpiła ją tyrania *Pizystrata*.